DOI: 10.22067/geography.v15i2.58759

مجلّهٔ جغرافیا و توسعهٔ ناحیه‌ای، سال پانزدهم، شمارهٔ ۲، پاییز و زمستان ۱۳۹٦، شمارهٔ پیاپی ۲۹

عوامل مؤثر بر سامان‌دهی ساکنان مرزی جهت کنترل مرزها (مورد: مرزهای جمهوری اسلامی ایران با ترکمنستان در محدودهٔ خراسان شمالی)

محسن جان‌پرور (استادیار جغرافیای سیاسی، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران)
janparvar@um.ac.ir

صص ۱۱۸ ـ ۹۵

چکیده

اهداف: از آنجا که ایران دارای مرزهای طولانی و همسایگان متعدد است، کنترل مرزها در آن در امنیت ملی از جایگاه برجسته ای برخوردار است. البته، این تعدد همسایگان، علاوه‌بر کاهش کارآمدی کنترل مرزها، هزینه‌های جانی و مالی گسترده‌ای را به کشور تحمیل می‌کند.

روش: پژوهش حاضر با هدف افزایش کارآمدی و کاهش هزینه‌های جانی و مالی کنترل مرزها، راهبرد سامان‌دهی ساکنان مرزی برای کنترل مرزهای کشور را پیشنهاد داده است و تحقیق با استفاده از روش توصیفی- تحلیلی و مبتنی بر داده های نظری و میدانی انجام شده است.

یافته‌ها/ نتایج: نتایج نشان‌دهندهٔ آن است که ٦۰ عامل مؤثر بر سامان‌دهی ساکنان مرزی در مرزهای ایران و ترکمنستان در محدودهٔ استان خراسان شمالی برای کنترل مرزها هستند که می‌توان آن‌ها را درقالب شش بخش سرزمینی، جمعیتی، اجتماعی- فرهنگی، اقتصادی، سیاسی و نظامی- امنیتی تنظیم کرد. این عوامل موردارزیابی صاحب‌نظران و مسئولان مرتبط، با پرسش‌نامه و با استفاده از آزمون تی تأیید شده است. این عوامل دارای سه وجه مثبت، منفی و هر دو متناسب با زمان هستند که در بازهٔ زمانی انجام ازطریق صاحب‌نظران و مسئولان مرتبط، این عوامل متناسب با این وجوه تنظیم شده‌اند.

نتیجه‌گیری: برای اجرایی‌شدن راهبرد پیشنهادی پژوهش حاضر باید در گام اول، این عوامل درنظر گرفته شوند و متناسب با آن، ساکنان مرزی با هدف کنترل مرزهای

تاریخ دریافت: ۱۳۹۵/۰٦/۱۹ تاریخ تصویب: ۱۳۹۵/۰۸/۲۵

کشور با ترکمنستان درطول استان خراسان شمالی سامان‌دهی گردند تا علاوه‌بر افزایش کارآمدی، زمینهٔ کاهش هزینه‌های جانی و مالی کنترل مرزی برای کشور فراهم شود.

کلیدواژه‌ها: ساکنان مرزی، کنترل مرز، مرزهای جمهوری اسلامی ایران، خراسان شمالی

۱. مقدمه

تحولات قرن حاضر در عرصهٔ جهانی نظیر جهانی‌شدن، ورود به عصر اطلاعات و پیشرفت درزمینهٔ فناوری‌های تسلیحاتی و نظامی مرزها، همچنان یکی از نقاط اولیهٔ شروع جنگ‌ها و سایر آسیب‌پذیری‌ها نظیر ورود افراد تروریست، موادمخدر، قاچاق کالا، ورود بیماری‌ها و غیره به کشورها هستند. این موضوع سبب شده است که مرزها همچنان یکی از مناطق حساس و دارای اهمیت برای کشورها محسوب شوند و حکومت‌ها به صورت‌های مختلف برای کنترل و مدیریت آن‌ها با هدف کاهش آسیب‌پذیری کشور در سطوح مختلف محلی و ملی سعی کنند؛ به‌صورتی‌که کشورها برای تجهیز مرز با استفاده از امکانات نظامی هزینه‌های فراوانی را به‌اجبار باید بپردازند و از نیروی انسانی زیادی برای پوشش‌دادن سطوح مرزی استفاده کنند. با درنظرگرفتن تمام این هزینه‌ها برای کنترل و مدیریت، با توجه به شرایط و ویژگی‌های خاص منطقهٔ مرزی، مرزها همچنان خوب مدیریت نمی‌شوند و زمینه برای ورود ناامنی و آسیب به درون کشورها وجود دارد که این مهم، ناشی می‌شود از نبود شناخت کافی نیروهای مرزی از مناطق مرزی، وجود تأسیسات و پاسگاه‌های مرزی کم و متمرکز در مکان‌های خاص که ضریب آسیب‌پذیری آن‌ها را افزایش می‌دهد. دراین‌راستا، کشورها برای مدیریت و کنترل بهتر مرزها به صورت‌های مختلفی ازجمله کاربرد تجهیزات جدید کنترل مرزی، توسعهٔ پاسگاه‌های مرزی، استفاده از نیروهای مرزی بیشتر و غیره استفاده کرده‌اند که این‌ها خود نیز دارای نقاط ضعف و قوت متعددی هستند. دراین‌بین، به‌کارگیری ساکنان مرزی در مدیریت و کنترل مرزها با توجه به ظرفیت‌های زیاد ازجمله شناخت جغرافیای طبیعی و انسانی مناطق مرزی، پیوندخوردن منافع آن‌ها با مدیریت بهتر مرزها و برقراری امنیت در مناطق مرزی، کاهش هزینه‌های کنترل و مدیریت مرزها می‌تواند یکی از گزینه‌های پیش روی کشورها باشد. در جمهوری‌اسلامی‌ایران، سالیانه هزینه‌های زیادی برای کنترل و مدیریت مرزهای می‌شود؛ اما در این امر از ساکنان مرزی استفاده نمی‌شود؛ به‌نحوی‌که ساکنان مرزی در

کنترل و مدیریت مرزها به‌عنوان یک بازیگر حاشیه‌ای بوده‌اند که این خود علاوه‌بر ایجاد دیدگاه منفی در آن‌ها نسبت به حکومت مرکزی، به افزایش هزینه‌های جانی و مالی کنترل و مدیریت مرزهای کشور انجامیده است؛ براین‌اساس، شناخت جایگاه ساکنان مرزی در کنترل و مدیریت مرزهای جمهوری‌اسلامی‌ایران با ترکمنستان در استان خراسان‌شمالی، می‌تواند علاوبر ارتقای وجهه و جایگاه ساکنان مرزی در سطح کشور به پیوند بین آن‌ها و بخش مرکزی کشور نیز کمک قابل‌توجهی کند. براین‌مبنا، تلاش برای توسعهٔ نقش‌آفرینی و بازیگری ساکنان مرزی درطول مرزهای جمهوری‌اسلامی‌ایران می‌تواند زمینهٔ کنترل و مدیریت بهتر مرزها را در کشور برای دستیابی به منافع ملی و امنیت ملی فراهم آورد. دراین‌راستا، پژوهش حاضر درپی پاسخ‌دهی به این سؤال است که عوامل پیونددهندهٔ ساکنان مرزی در کنترل و مدیریت مرزهای جمهوری‌اسلامی‌ایران درطول مرز با ترکمنستان در محدودهٔ استان خراسان‌شمالی کدام‌اند؟ به‌نظر می‌رسد با پاسخ به این سؤال گام مثبتی برای به‌کارگیری ساکنان مرزی با هدف کنترل مرزها برداشته شود و از این طریق علاوه‌بر کاهش هزینه‌های جانی و مالی درطول مرزهای کشور، زمینه برای کنترل بهتر مرزها نیز فراهم گردد.

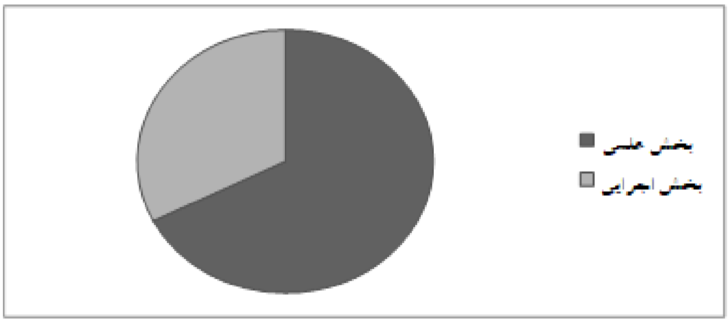
۲. روش‌شناسی تحقیق

۲. ۱. روش تحقیق

روش انجام پژوهش حاضر توصیفی- تحلیلی است. ابزار گردآوری داده‌ها به‌صورت کتابخانه‌ای (استفاده از منابع موجود در کتابخانه‌ها و استفاده از اسناد و مدارک در رابطه با موضوع و کاوش در سایت‌های اینترنتی) و میدانی ازطریق پرسش‌نامه‌های جمع‌آوری‌شده است. جامع آماری انتخاب‌شده برای پاسخ‌گویی به پرسش‌نامه دو گروه است که عبارت‌اند از: اساتید و صاحب‌نظران علمی شامل اساتید و دانشجویان رشته‌های جغرافیای سیاسی، علوم سیاسی و نیز مسئولان و صاحب‌نظران اجرایی شامل مسئولان اجرایی در حوزهٔ مرزها و مرزبانان.

برای تعیین حجم نمونه از فرمول تعیین حجم نمونهٔ جامعه محدود با سطح اطمینان ۹۵ درصد استفاده شده است که براساس آن، باید ۳۵ پرسش‌نامه جمع‌آوری می‌شد. برای بهترشدن نتیجه در جمع‌آوری داده‌ها، حدود ۸۵ پرسش‌نامه بین جامعهٔ آماری توزیع شدند و

پرسش‌نامه‌هایی که به‌صورت کامل پاسخ داده شدند، جمع‌آوری گردیدند کـه تعـداد آن‌هـا ۵۲ عدد بود. این پرسش‌نامه‌ها به‌عنوان یافته‌های تحقیق ارزیابی و تحلیل شدند. پایایی پرسش‌نامـه ازطریق آزمون آلفای کرانباخ ارزیابی شد که برابر با ۰/۷۶ است که نشان می‌دهد پرسش‌نامه از پایایی خوبی برخوردار است. توزیع پرسش‌نامه در دو گروه به‌صورت زیر بـوده اسـت (شـکل ۱):

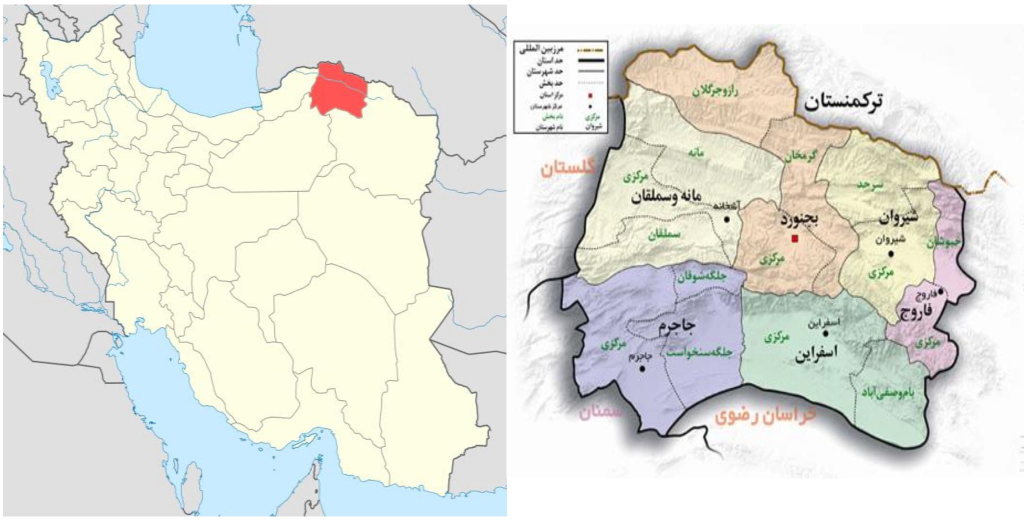

شکل ۱- درصد مشارکت گروه علمی و اجرایی

مأخذ: نگارنده، ۱۳۹۵

۲. ۲. منطقهٔ موردمطالعه

جمهوری‌اسلامی‌ایران ازجمله کشورهایی است که مرزهای طولانی دارد و درکنـار شـرایط منطقه‌ای؛ یعنی همسایگان بی‌ثبات و ناامن و غیره، کنترل و مدیریت مرزهـای کشـور را تاحـد قابل‌توجهی دشوار کرده است؛ بـه‌گونـه‌ای‌کـه جمهـوری‌اسـلامی‌ایـران سـالانه بـرای حفـظ و نگهداری از مرزهای خود هزینه‌های جانی و مالی قابل‌توجهی می‌پردازد (حافظ‌نیا و جان‌پرور، ۱۳۹۲، ص. ۱۸۹). دراین‌میان، یکی از بازیگران اصلی که در کنترل و نگهداری مرزهای کشـور می‌تواند به حکومت کمک کند و علاوه‌بر افزایش کارایی هزینه‌هـا را نیـز تاحـد قابـل‌تـوجهی کاهش دهد، ساکنان مرزی هستند که متأسفانه تـاکنون نادیـده گرفتـه شـده‌انـد. بـا توجـه بـه قرارگیری گروه قومی ترکمن در دو سوی مرز، مرز جمهوری‌اسلامی‌ایران با کشور ترکمنسـتان در محدودهٔ خراسان شمالی دارای وضعیت ویژه‌ای است؛ بنابراین، باید قبل از بهـره‌بـرداری از ساکنان مرزی درطول مرزهای دو کشور، عوامل مؤثر در کنترل مرزها ازسوی سـاکنان مـرزی، بررسی شود (شکل ۲):

شکل ۲- مرزهای جمهوری اسلامی ایران با کشور ترکمنستان در خراسان‌شمالی

مأخذ: نگارنده، ۱۳۹۵

۳. مبانی نظری تحقیق

۳. ۱. ساکنان مرزی

یکی از بازیگران اصلی در محدودهٔ مرزها، ساکنان مرزی یا مرزنشینان هستند. در *لغت‌نامهٔ دهخدا*، مرزنشین یا ساکن مرز به کسی گفته می‌شود که در نواحی سحدی و مـرزی سـکونت دارد (دهخدا، ۱۳۸۵، ص. ۲٦٦٨). به همهٔ اشخاصی که در عمق نوار مرزی و جزایر مجاور هر کشور سکونت دائمی داشته باشند، مرزنشین اطلـاق مـی‌شـود (کارکنـان نظـامی و انتظـامی و ساکنان شهرهای بزرگ مستثنا هستند) (رحمتی‌راد، ۱۳۷٤، ص. ١٦). به‌بیان‌دیگر، بـه مجموعـه افرادی که در فاصلهٔ معینی از خطوط مرزی و ساحلی کشور به‌صورت دائم زنـدگی مـی‌کننـد، ساکنان مرزی می‌گویند. البته باید توجه داشت که برخی عوامل به‌صورت قابـل‌تـوجهی زمینـهٔ ایجاد پیوند بین ساکنان مرزی با مرزها را فراهم می‌آورند و سبب مـی‌شـوند کـه بـین آن‌هـا و سایر افراد ساکن در این فضا تفاوت باشد. مهم‌ترین این عوامل عبارت‌انـد از: تعلـق‌خـاطر بـه محل سکونت (دلبستگی به سرزمین و وطن)، فرهنگ خاص مرزنشینی، پیوند امنیتـی افـراد و خانواده‌های آن‌ها با امنیت منطقـهٔ مـرزی، پیونـد اقتصـادی بـا فضـای منطقـهٔ مـرزی و غیـره (جان‌پرور، ۱۳۹۵).

۳. ۲. کنترل مرزها

کنترل و مدیریت مرز اغلب به روش‌ها و فناوری‌هایی اشاره می‌کند که به افراد، دولت‌ها و حکومت‌ها کمک می‌کنند مسائل مرزی، عبورومرور افراد و کالا، استفادهٔ بهینه از منابع مشترک و غیره را منطبق با قوانین و مقرارت کشور انجام دهند (هنسن[1]، ۲۰۰۹، ص. ۱) بعد از علامت‌گذاری خطوط مرزی بین دو کشور، برای اینکه ناامنی‌ها، مسائل و مشکلات فراسوی مرزهای کشور از کشورهای همسایه وارد فضای کشور نشود و امنیت ملی، حاکمیت و منافع ملی کشور را تحت‌تأثیر قرار ندهد، حکومت‌ها مرزهای خود را کنترل می‌کنند. با توجه به شرایط کشور همسایه و چگونگی کنترل مرزها ازسوی آن کشور، میزان و بستر صلح یا ناامن‌بودن کشور همسایه، حساسیت‌های کشور دارندهٔ مرز و غیره، مرحلهٔ حفاظت و نگهداری مرز می‌تواند خود دارای بخش‌بندی‌هایی به‌صورت زیر باشد:

حفاظت و نگهداری نظامی از مرزها: در این مرحله، مسائل و ناامنی‌های کشورهای همسایه یا حساسیت کشور نسبت به مرزها زیاد است. برای مثال، می‌توان به مرز جمهوری‌اسلامی‌ایران و کشور افغانستان یا مرز جمهوری‌اسلامی‌ایران و کشور پاکستان اشاره کرد که در بازه‌های زمانی خاصی مانند قدرت‌گرفتن طالبان در افغانستان یا حملهٔ آمریکا و متحدان به افغانستان، توسط ارتش و سپاه با توجه به مسائل و ناامنی‌های افزایش یافته در این بخش از کشور، به‌صورت کاملاً نظامی حفاظت و نگهداری می‌شوند؛

حفاظت و نگهداری نظامی- امنیتی مرزها: در این مرحله، مسائل و ناامنی‌ها و حساسیت نسبت به مرز تاحدی کاسته شده است. مثال این سطح می‌تواند همان مرز جمهوری‌اسلامی‌ایران و کشور افغانستان یا مرز جمهوری‌اسلامی‌ایران و کشور پاکستان باشد که با توجه به مسائل و مشکلات این دو کشور و نبود ثبات در آن‌ها و نیز حضور و فعالیت گروه‌های تروریستی و قدرت‌های فرامنطقه‌ای در این کشورها، حفاظت و نگهداری از مرزها به‌صورت تعاملی بین نیروهای نظامی و انتظامی انجام می‌شود. در این نوع حفاظت و نگهداری، نیروهای انتظامی به‌عنوان نیروهای اجرایی و اصلی عمل می‌کنند و نیروهای نظامی بیشتر به‌عنوان نیروهای پشتیبان حضور و فعالیت دارند؛

1. Heinesson

حفاظت و نگهداری امنیتی مرزها: در این مرحله، حفاظت و نگهداری از مرزها مسائل و ناامنی‌ها تاحدی فروکش کرده و حساسیت حکومت‌ها نیز نسبت به این مرزها کاسته شده است و تنها برای جلوگیری از ورود ناامنی و قاچاق به کشور، مرزها ازطریق نیروهای انتظامی حفاظت و نگهداری می‌شوند. برای مثال، در این زمینه می‌توان به مرزهای جمهوری‌اسلامی‌ایران و ترکمنستان اشاره کرد؛

حفاظت و نگهداری امنیتی- اقتصادی مرزها: در این مرحله، ناامنی‌ها درطول مرز تا حد قابل‌توجهی کاسته شده است و حساسیت کشور نیز نسبت به آن ازمیان رفته است؛

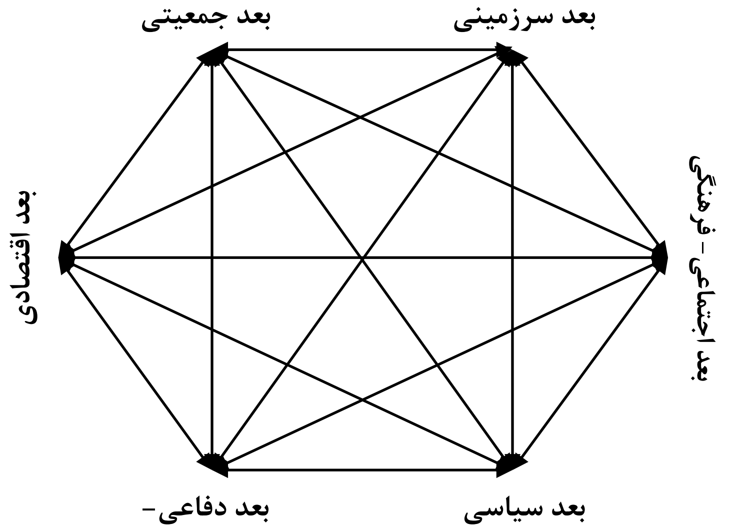
حفاظت و نگهداری اقتصادی مرزها: در این مرحله، مرزها تنها ازنظر اقتصادی کنترل و نگهداری می‌شوند؛ زیرا، مسائل و ناامنی‌ها بین دو کشور ازبین رفته‌اند (جان‌پرور، ۱۳۹٦، صص. ۱۲۹-۱۲۸).

٤. یافته‌های تحقیق

٤. ۱. استخراج عوامل مؤثر بر کنترل مرزها توسط ساکنان مرزی

استخراج عوامل مؤثر بر کنترل مرزها توسط ساکنان مرزی، ازطریق بررسی کارهای انجام‌شده در گذشته درقالب نظریه‌ها، کتاب‌ها، پایان‌نامه‌ها و مقالات انجام شده است. این عوامل استخراج‌شده ٦۰ مورد هستند که برای درک بهتر درقالب شش بعد به‌صورت شکل (۳) ارائه شده‌اند. باید توجه داشت که این عوامل با یکدیگر ارتباط دارند و بر یکدیگر تأثیر می‌گذارند و از یکدیگر تأثیر می‌پذیرند. افزون‌براین، باید توجه داشت که مرزها پدیده‌هایی دوطرفه هستند و وجود آن‌ها مبتنی به وجود طرف یا طرف‌های دیگر است؛ به‌صورتی‌که با توجه به ویژگی‌های خاص مرزها، ضرورت دارد دولت‌های هریک از کشورهای همسایه بر منطقهٔ سرزمینی خود حاکمیت قوی داشته باشند تا مرز کنترل شود؛ بنابراین، اگر یکی از کشورهای همسایه به علل مختلف ازجمله ناآرامی‌های داخلی، مشکلات اقتصادی، فساد اداری و مالی یا وجود حکومت‌های ملوک‌الطوایفی (غیرمنسجم)، نتواند درسراسر سرزمین‌های خود حاکمیت قوی اعمال کند، کشور همسایه نیز نمی‌تواند به نتیجهٔ مطلوبی در تأمین امنیت مرزهای خود دست یابد (حافظ‌نیا و جان‌پرور، ۱۳۹۲، ص. ۱۱۹)؛ براین‌اساس، هر عاملی که لازم است درزمینهٔ کنترل مرزها درنظر گرفته شود، باید با نگرشی مبتنی بر این مشخصهٔ مرزها؛

یعنی دوطرفه و چندطرفه‌بودن آن‌ها باشد که در شکل (۳) سعی شده است با این نگاه، عوامل مؤثر در کنترل مرزها که مبتنی بر ساکنان مرزی درطول مرزهای جمهوری‌اسلامی‌ایران و ترکمنستان در محدودهٔ استان خراسان‌شمالی است، ارائه شوند:

شکل ۳- ابعاد مختلف عوامل مؤثر در کنترل مرزها توسط ساکنان مرزی

مأخذ: نگارنده، ۱۳۹۵

بعد سرزمینی: عوامل سرزمینی ازجمله مهم‌ترین عواملی هستند که بر چگونگی کنترل مرزها تأثیرگذار هستند؛ زیرا، هر سرزمین دارای ویژگی‌های خاصی است که آن را متفاوت از فضاهای جغرافیایی دیگر می‌کند و به‌علاوه، زمینهٔ ارزشمندشدن آن را فراهم می‌کند. باید توجه داشت که بعد سرزمینی کشور، بر سیاست و روابط دولت‌ها با همسایگان و سایر کشورها و همچنین، سیاست‌های مرزی آن تأثیرگذار است. این عوامل دارای تنوع گسترده‌ای هستند؛ اما مهم‌ترین عواملی که در بعد سرزمینی برای کنترل مرزها توسط ساکنان مرزی باید درنظر گرفته شوند، هفت مورد هستند که عبارت‌اند از: طول مرزهای کشور، میزان فاصله از مرکز، میزان تعامل و پیوند با مرکز (پیوندهای اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و غیره)، وسعت منطقهٔ مرزی، وضعیت ژئومورفولوژیک منطقهٔ مرزی؛ گسست یا فقدان گسست بین منطقهٔ مرزی و مرکز و نیز محصوربودن در خشکی کشور هم‌مرز.

بعد جمعیتی: وضعیت جمعیتی موجود در کشور نیز یکی دیگر از ابعادی است که می‌تواند به‌صورت‌های مختلفی بر کنترل مرزهای کشور تأثیرگذار باشد. در این زمینه باید گفت هر برنامهٔ کنترل مرزی برای اینکه نتیجه‌بخش باشد باید بتواند بعد جمعیتی دو طرف مرز به‌ویژه کشور خود را به‌خوبی بشناسد؛ به‌نحوی‌که به هر میزان که شناخت نسبت به بعد جمعیتی کشور بیشتر باشد، برنامه‌ریزی‌ها و تلاش‌ها برای برطرف‌کردن چالش‌ها و فقدان رضایتمندی‌ها مفیدتر می‌شود؛ براین‌اساس، حساسیت حکومت کمتر می‌شود و زمینه برای شکل‌گیری همکاری و تعامل با کشورهای همسایه برای دستیابی به کنترل بهتر مرزی فراهم‌تر می‌شود؛ زیرا، حکومت، دیگر دغدغهٔ کمتری نسبت به نفوذ کشور مقابل، واگرایی گروه‌های قومی و مذهبی موجود در کشور و سایر مسائل جمعیتی دارد (افشردی، جان‌پرور، احمدی‌پور و قصری، ۱۳۹۳، ص. ۱۱). همچنین، باید توجه داشت نحوهٔ توزیع جمعیت در سطح یک سرزمین ملی می‌تواند ثبات سیاسی را تحت‌تأثیر قرار دهد. وجود تجمعی از انسان‌ها در نواحی داخلی و جمعیت پراکنده‌تری در نواحی مرزی یک کشور توزیع مطلوبی است. چنین الگویی باعث ایجاد احساس مشترک اجتماعی در دولت می‌شود و ارتباط با ساکنان کشورهای خارجی را به‌حداقل می‌رساند. تمرکز جمعیت در مرزها و وجود جمعیتی محدود در هستهٔ مرکزی، بدترین شکل توزیع جمعیت در یک کشور است. این الگو کندکردن روابط با نواحی داخلی و تشویق به روابط نزدیک‌تر با مردم ساکنان مرزی دیگر کشورها را به‌وجود می‌آورد. مردمی که در نزدیکی مرزها زندگی می‌کنند، ممکن است روابط بین‌المللی قوی‌تری را در مقایسه با روابط با نواحی داخلی‌تر کشور خود به‌وجود آورند. امروزه با پیشرفت‌های جدید ارتباطات، توزیع جمعیت اهمیت کمتری دارد؛ هرچند این موضوع ممکن است هنوز عامل تأثیرگذاری به‌حساب آید (جردن و راونتری، ۱۳۸۰، ص. ۱۷۲). افزون‌براین، مسئلهٔ دیگر شناخت پیوند قومیتی بین دو کشور هم‌مرز است که می‌تواند کنترل مرزها را تحت‌تأثیر قرار دهد. مهم‌ترین عواملی که در این بخش برای کنترل مرزهای کشور در استان خراسان‌شمالی توسط ساکنان مرزی، باید درنظر گرفته شوند هفت مورد هستند که عبارت‌اند از: تراکم جمعیت در منطقهٔ مرزی، ساختار جمعیتی، توزیع و پراکندگی ساکنان مرزی درطول مرز، ترکیب جمعیت در منطقهٔ مرزی، میزان شناخت ساکنان مرزی از منطقهٔ مرزی، سطح تعامل بین دو سوی مرز و نوع تعامل بین دو سوی مرز.

بعد اجتماعی- فرهنگی: اگر مرزهای بیشتر کشورهای ملی امروزی را نگاه کنیم، درمی‌یابیم که مرزها صرفاً نمایانگر نقاط انقطاع قراردادی هستند؛ زیرا، بسیاری از خصوصیاتی که به یک ملت هویت می‌دهند، ازقبیل زبان، قومیت، تاریخ مشترک و پیشینهٔ فرهنگی، ناگهان در مرزها خاتمه نمی‌یابند (هاگت، ۱۳۸۲، ص. ۳٦۷). این وضعیت به‌خصوص درمورد مناطق مرزی ایران بسیار مصداق پیدا می‌کند. نگاهی کلی به مناطق مرزی کشور نشان‌دهندهٔ آن است که ازیک‌سو، ساکنان مرزی با فراسوی مرزها دارای پیوندهای زبانی و مذهبی هستند و ازسوی‌دیگر، با فضای درونی کشور تمایزاتی دارند. وجود این زبان و مذهب مشترک و نزدیک به هم، سبب نزدیکی بیشتر ساکنان این نواحی با یکدیگر می‌شود (رازینی و باستانی، ۱۳۸۱). اگر مرزنشینان دو سوی مرز از یک قوم و طایفه باشند و خویشاوندی نیز بین آنان وجود داشته باشد، به‌خصوص اگر ازدواج‌های جدید نیز بین مرزنشینان دو طرف مرز انجام گیرد، رفت‌وآمدهای غیرقانونی وجود خواهد داشت (جان‌پرور، ۱۳۸۷، ص. ۱۲٤). این موضوع کنترل انسجام ملی را که عبارت است از تعهدهای مشترک اجتماعی و فرهنگی جامعه با یکدیگر (میکائیل[1]، ۱۹۸۱، ص ۱۸۰)، تحت‌تأثیر قرار می‌دهد و کنترل مرزها را سخت‌تر می‌کند. درمجموع، مهم‌ترین عواملی که در این بخش جهت کنترل مرزها توسط ساکنان مرزی باید درنظر گرفته شوند، ده مورد هستند که عبارت‌اند از: پیوند مذهبی با مرکز یا فراسوی مرز، سطح سواد ساکنان مرزی، دیدگاه نخبگان مرزی نسبت به مرز و حکومت مرکزی، نحوهٔ معیشت مرزنشینان، فعالیت تعاونی‌های مرزنشین، میزان مشارکت ساکنان مرزی در امور کشور (سیاست، اقتصاد و غیره)، نوع زندگی (شهرنشینی، روستانشینی و کوچ‌نشینی)، پیوندهای خویشاوندی در دو سوی مرز، مشاهیری نظیر مختوم‌قلی و نیز میراث و تاریخ مشترک (آداب‌ورسوم و غیره)

بعد اقتصادی: کشورهایی که درگیر ناامنی در مناطق مرزی خود بوده‌اند، دریافته‌اند که عمده‌ترین مسائل مربوط به این ناامنی‌ها که به‌صورت‌های مختلف کنترل مرزها را نیز تحت‌تأثیر خود قرار می‌دهد، ناشی از شرایط توسعه‌نیافتگی (اقتصادی- اجتماعی) و پیامدهای تبعی آن بوده است. به‌عبارت‌دیگر، شرایط فقر و تنگدستی در این مناطق می‌تواند محیط مناسبی برای ناامنی و تحریک دشمنان در بهره‌برداری از سرپل‌های به‌وجودآمده در این مناطق

1. Mitchell

گردد. درواقع، توسعه‌نیافتگی مناطق مرزی ارتباط مستقیمی با نبود تعادل بین مناطق مرزی و مرکزی یک کشور دارد. همچنین، با گسترش ناامنی و توسعه‌نیافتگی در مناطق مرزی، نتایج آن به‌طور مستقیم و بلافاصله به کل کشور منتقل می‌شود (عندلیب، ۱۳۸۰، صص. ۳-۲)؛ به‌صورتی‌که این نابرابری‌ها به‌ویژه بین مناطق مرکزی و پیرامونی می‌توانند شکاف‌های سیاسی را عمیق‌تر کنند و موجب ایجاد نارضایتی ناحیه‌ای شوند (درایسل و بلیک، ۱۳۷۳، ص. ۲۲۰). افزون‌براین، در دنیای جهانی‌شدهٔ کنونی که وابستگی‌های گسترده‌ای را ازنظر اقتصادی بین فضاهای جغرافیایی به‌ویژه کشورها ایجاد کرده است، مرزها را به دروازه‌های تعامل اقتصادی با فضاهای بین‌المللی تبدیل کرده است. علاوه‌براین، فضای مناطق مرزی به‌عنوان فضای زندگی ساکنان مرزی، دارای ظرفیت‌های اقتصادی جهت تأمین نیازها و ویژگی‌های اقتصادی خاصی است که به صورت‌های مختلف توانایی تحت‌تأثیر قراردادن کنترل مرزها را دارد. همچنین، برای ساکنان مرزی، مرزها به‌عنوان یک منبع عمل می‌کنند که به صورت‌های مختلفی مورداستفاده قرار می‌گیرند که این خود بر کنترل مرزها تأثیرگذار است؛ براین‌اساس می‌توان گفت که زندگی اقتصادی درطول مرزها برای ساکنان حاشیهٔ مرز، سودها و زیان‌های مختلفی دارد. مجاورت با یک مرز ناامن ممکن است منجر به محدودیت‌هایی در کاربری زمین شود. ممکن است جوامع مرزی درطول زمان با الگوی جدید زندگی انس بگیرند، اما مرز همچنان به‌صورت یک سلطه باقی خواهد ماند و در بیشتر مواقع، عامل بازدارندهٔ توسعه و فعالیت در شرایط زندگی ساکنان محلی خواهند بود. در مناطق مرزی که منابع فقیر دارند یا منابع دردسترس ندارند، مشکلاتی مانند وخامت اوضاع اجتماعی یا نقص عوامل زیربنایی یک جمعیت روستایی ممکن است سیاسی و بااهمیت نشان داده شوند که این خود بر مشکلات زندگی در مناطق مرزی می‌افزاید و فرصت‌ها و ظرفیت‌های موجود را در این مناطق را ازبین می‌برد (حافظ‌نیا و جان‌پرور، ۱۳۹۲، ص. ۱۱٦) و از این طریق، بعد اقتصادی مدنظر را درطول مرزها می‌تواند تحت‌تأثیر قرار دهد. باید توجه داشت توزیع جغرافیایی امکانات توسعه با مناطق مرزی همپوشی داشته باشد. چه بسا در آن صورت مخاطرات امنیتی گسترده‌ای می‌توانند داشته باشند که به میزان زیادی دامن‌گیر امنیت ملی کشور شود و کنترل مرزها را تحت‌تأثیر قرار دهد؛ زیرا، وقتی‌که در هر جامعه‌ای نبود توازن اقتصادی بین مرکز و پیرامون شدت بگیرد، به‌تبع آن، دشمنی‌های اجتماعی نیز یکدیگر را تقویت کرده و محیط جامعه را

مسموم می‌کنند (کاظمی‌پور، ۱۳۷۵، ص. ۹۵) و تمایل جهت واگرایی، فقدان احساس مسئولیت و غیره، در آن‌ها افزایش می‌یابد و این خود می‌تواند کنترل مرزهای کشور را تحت‌تأثیر قرار دهد؛ براین‌اساس، مهم‌ترین عواملی که در این بخش برای کنترل مرزها توسط ساکنان مرزی باید درنظر گرفته شوند ده مورد هستند که عبارت‌اند از: سطح توسعه نسبت به داخل، سطح توسعه نسبت به کشور هم‌مرز، پیوند اقتصادی با مرکز، پیوند اقتصادی با کشور هم‌مرز، ثبات و بی‌ثباتی اقتصادی کشور، ثبات و بی‌ثباتی اقتصادی کشور هم‌مرز، وجود منابع باارزش مرزی، قاچاق، بازارچه های مرزی و عوامل ارتباطی (خطوط ارتباطی).

بعد سیاسی: بعد سیاسی مؤثر در کنترل مرزها، یکی از ابعاد پررنگ و برجسته است که دارای عوامل و زیربخش‌های متعددی درطول مرزهای کشور است. برای طولانی‌نشدن کلام، تنها باید گفت یکی از جنبه‌های حیات‌بخش زندگی انسان‌ها توسعهٔ سیاسی است که موجب لذت‌بردن آگاهانه از زندگی می‌شود. اینکه انسان بفهمد در چه جایگاهی قرار دارد و در دنیای بیکران، نیروها و فرایندها به نفع چه کسی و به چه سمت‌وسویی در حرکت هستند، زمینهٔ اندیشیدن را فراهم می‌آورد؛ بنابراین، فرد می‌کوشد از خمودی و محدودیت بیرون آید و با بصیرت، درراستای مطلوبیت‌بخشی به اوضاع اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی خود و هم‌نوعانش تلاش و نقش‌آفرینی کند. برای دستیابی به این آگاهی، رشد سیاسی و بازیگری دو شرط اساسی لازم هستند. اول اینکه، مردم و گروه‌ها باید در امور عمومی به مشارکت تشویق شوند؛ یعنی گروه‌های اجتماعی و افراد منافع خودشان را تشخیص دهند و اعتقاد داشته باشند که نهادهای دولتی و مراکز قانونی‌ای وجود دارند که می‌توانند آن‌ها را به بخشی از اهدافشان برسانند. حس علاقه‌مندی و توجه به نفع عموم از مرز قوم‌وقبیله فراتر می‌رود؛ زیرا، احساس همدردی نسبت به سایر افراد در جریانات سیاسی و قبول توافق، ازجمله شرایط مقدماتی برای مشارکت اصیل هستند. دوم اینکه، اعتقاد به برابری فرصت‌ها و لزوم رعایت حقوق دیگران و نهادمندکردن آن‌ها در تصمیمات و ارگان‌های سیاسی کشور می‌تواند نقش مهمی در مشارکت به‌عنوان یکی از شاخص‌های مهم توسعهٔ سیاسی داشته باشد. آزادی به‌عنوان یک ارزش اجتماعی از لوازم ضروری مشارکت فعال همهٔ مردم در عرصه‌های اجتماعی، سیاسی و فرهنگی است. همهٔ این ارزش‌ها می‌توانند توسعهٔ سیاسی را تحت‌تأثیر قرار دهند (پاپلی‌یزدی و رجبی‌سناجردی، ۱۳۸۲، صص. ۳۰–۲۹). اگر فردی از شرکت در امور کشورش کنار گذارده

شود، نسبت به سرنوشت آن نیز بی‌تفاوت خواهد مانـد (اعتمـاد، ۱۳۷۵، ص. ۹) و اینکـه اگـر افراد جامعه نسبت به رعایت حقوق خود مطمئن باشند، نسبت به اجـرای تکـالیف و تعهـدات خویش درمقابل جامعه جدی خواهند بود؛ اما اگـر حکومـت، حقـوق و آزادی‌هـای فـردی را محترم نشمارد، افراد جامعه نیز خود را موظف به رعایت مقررات اجتماعی نخواهد دانسـت و درنتیجه، نظام اجتماعی و نظم و امنیت عمومی مختل می‌شود (حبیـب‌زاده، ۱۳۷۵، ص. ۱٦۰). درمجموع، مهم‌ترین عواملی که در این بخش برای کنترل مرزهـا توسـط سـاکنان مـرزی بایـد درنظر گرفته شوند، شانزده مورد هستند که عبارت‌اند از: سیاست‌های مرزی، ثبات و بـی‌ثبـاتی سیاسی کشور، ثبات و بی‌ثباتی سیاسی کشور هم‌مرز، اختلافات مرزی، ادعاهای ارضی، نگرش حکومت به مرزنشینان، قوانین شفاف و مشخص مـرزی، نگـاه مرزنشـینان بـه سیسـتم حکومـت مرکزی، چگونگی شکل‌گیری مرزها (مسالمت‌آمیز یا خشونت‌آمیز)، میـزان حاکمیـت حکومـت در منطقهٔ مرزی، نگاه مرزنشینان به عوامل اجـرای کنتـرل و مـدیریت مـرز، تکامـل مـرز و مشـارکت ساکنان مرزی، نگرش نسبت به کشور هم‌مرز، میـزان بـازیگری محلـی (دولـت محلـی) در منطقـهٔ مرزی، عضویت کشـور هـم‌مـرز در سـازمان‌هـای منطقـه‌ای و فرامنطقـه‌ای و وضـعیت منـابع آب (هیدروپلیتیک) در منطقهٔ مرزی.

بعد دفاعی- امنیتی: مرزها و ایجاد سرزمین دو روی یک سکه هستند کـه محـدوده‌هـای فضایی هویت را دوباره می‌سازند و آن‌ها و آنجا را، درمقابل ما یا اینجا شکل می‌دهند (پسـی[1]، ۱۹۹٦، ص ۸-۲۷). این امر؛ یعنی مقابل یکدیگر قرارگرفتن سبب می‌شود که مسائل و عوامـل دفاعی- امنیتی به ابعاد برجسته و مهم مطالعات مرزی تبدیل شوند؛ زیرا، مرزهـا نقطـهٔ شـروع ورود ناامنی از فراسوی مرزها به داخل کشور هستند و به‌سادگی می‌توانند تحـت‌تـأثیر شـرایط فراسوی مرزی قرار گیرند. باید توجه داشت در دنیـای پـر تحـرک امـروزی، کشـورها زمـانی می‌توانند با خیال آسوده راه پیشرفت و توسعه را درپیش گیرند که نسبت بـه امنیـت داخلـی و خارجی به‌خصوص امنیت مرزهای خـود اطمینـان حاصـل کننـد. دغدغـه‌هـای امنیتـی مجـال اندیشیدن به حرکت و توسعه را از کشـورها مـی‌گیـرد و تازمـانی‌کـه دولـت‌مـردان از امنیـت انسان‌های ساکن در کشور خود خیالشان آسـوده نباشـد، نمـی‌تواننـد درپـی تجهیـز امکانـات درجهت رشد و پویایی باشند و این جای تأمل دارد. امنیت مرزها به‌معنای امنیـت انسـان‌هـای

1. Paasi

درون مرزها است. کشورهای همسایه درقبال امنیت مرزی یکدیگر مسئول هستند. کوتاهی آن‌ها در این امر خطیر پیامدهای جبران‌نشدنی خواهد داشت. افزون‌براین، امنیت مرزها به‌مثابهٔ آیینهٔ تمام‌نمای امنیت درونی کشورها است و بسیار تأثیرپذیر از اوضاع داخلی کشورها است. تأمین امنیت مرزها مقولهٔ بسیار پیچیده‌ای است که نیازمند همکاری و تعامل دولت‌های دارای مرز مشترک است. امنیت، نیازمند توسعهٔ متوازن است و بازدارندگی از تهدیدات برای تقویت امنیت ازطریق رایزنی و همکاری با کشورهای هم‌جوار امکان‌پذیر است (پورخسروانی، بی‌تا، ص. ۲۱۹). بااین‌وجود، کشور جمهوری‌اسلامی‌ایران با توجه به شرایط کشورهای همسایه که درگیر بی‌ثباتی، حضور نیروهای مداخله‌گر و غیره هستند، بیشتر برپایهٔ توان خود سعی در دفاع و برقراری نظم و امنیت درطول مرزهای کشور می‌کند که این خود مسئلهٔ دفاع- امنیت را درطول مرزهای کشور برجسته‌تر می‌کند. درزمینهٔ این بعد، مهم‌ترین عواملی که در این بخش برای کنترل مرزها توسط ساکنان مرزی باید درنظر گرفته شوند، ۱۰ مورد هستند که عبارت‌اند از: پیوند کامل امنیتی با امنیت و ناامنی در منطقهٔ مرزی، وجود امنیت در منطقهٔ مرزی، نبود امنیت در منطقهٔ مرزی، حضور و نقش‌آفرینی گروه‌های تروریستی، موقعیت ژئوپلیتیک منطقهٔ مرزی، میزان مداخلهٔ کشور هم‌مرز، حضور کشورهای مخالف و رقیب در کشور هم‌مرز، اهمیت نظامی منطقهٔ مرزی، تبلیغات رسانه‌ای و نیز مسائل ایدئولوژیک و بنیادگرایی.

٤. ۲. تأیید یا رد عوامل مؤثر در کنترل مرزها توسط ساکنان مرزی

برای اینکه عوامل مستخرج از نظریه‌ها و مطالعات گذشته پذیرفته شوند، لازم بود صاحب‌نظران و مسئولان مربوط آن‌ها را ارزیابی کنند؛ براین‌اساس، در پرسش‌نامه‌ای این عوامل به صاحب‌نظران و مسئولان این حوزه ارائه شد تا نظرهای آن‌ها درزمینهٔ تأیید یا رد عوامل مؤثر در کنترل مرزها توسط ساکنان مرزی جمع‌آوری شود. پس از جمع‌آوری داده‌ها، نظرهای ارائه‌شده ازطریق آزمون تی ارزیابی شدند که نتایج در جداول (۱) و (۲) آورده شده است. در آزمون تی، اگر مقدار انحراف معیار بیشتر از ۰/۰۵ باشد، وجود رابطه و تأثیر بین متغیر مستقل و متغیر وابسته رد می‌شود؛ اما اگر مقدار انحراف معیار کمتر از ۰/۰۵ باشد، تأیید می‌شود. در پژوهش حاضر، داده‌های پرسش‌نامه‌ای به‌این‌صورت جمع‌آوری شده‌اند که عوامل

در ابعاد مختلف به‌عنوان متغیرهای مستقل یا X درنظر گرفته شده‌اند و کنترل مرزها به‌عنوان متغیر وابسته یا Y درنظر گرفته شده است که نتایج این آزمون به‌صورت زیر است:

جدول ۱- نتایج آزمون تی دربارهٔ عوامل مؤثر در کنترل مرزها

مأخذ: نگارنده، ۱۳۹۵

شاخص ها	آزمون تی در سطح معناداری ۹۵ درصد					
	مقدار تی	درجهٔ آزادی	سطح معنا داری	تفاوت میانگین	فاصلهٔ اطمینان ۹۵ درصد	
					پایین	بالا
طول مرزها	-۶۵۷/۹۳۳	۵۱	۰/۰۰۰	-۹۱/۳۰۷۶۹	-۹۱/۵۸۶۳	-۹۱/۰۲۹۱
فاصله از مرکز	-۷۵۰/۰۹۲	۵۱	۰/۰۰۰	-۹۱/۲۳۰۷۷	-۹۱/۴۷۴۹	-۹۰/۹۸۶۶
میزبان تعامل و پیوند با مرکز	-۷۳۱/۴۸۶	۵۰	۰/۰۰۰	-۹۱/۲۵۴۹۰	-۹۱/۵۰۵۵	-۹۱/۰۰۴۳
وسعت منطقهٔ مرزی	-۷۸۱/۰۴۷	۵۱	۰/۰۰۰	-۹۱/۰۰۰۰	-۹۱/۲۳۳۹	-۹۰/۷۶۶۱
وضعیت ژئومورفولوژیک منطقهٔ مرزی	-۷۸۵/۷۲۲	۴۹	۰/۰۰۰	-۹۰/۹۴۰۰۰	-۹۱/۱۷۲۶	-۹۰/۷۰۷۴
گسست یا نبود گسست بین منطقهٔ مرزی و مرکز	-۶۸۸/۱۲۸	۵۱	۰/۰۰۰	-۹۱/۲۸۸۴۶	-۹۱/۵۵۴۸	-۹۱/۰۲۲۱
محصوربودن کشور هم‌مرز در خشکی	-۷۵۲/۵۲۳	۵۱	۰/۰۰۰	-۹۱/۰۵۷۶۹	-۹۱/۳۰۰۶	-۹۰/۸۱۴۸
تراکم جمعیت در منطقهٔ مرزی	-۶۵۷/۹۳۳	۵۰	۰/۰۰۰	-۹۱/۳۳۳۳۳	-۹۱/۵۸۶۳	-۹۱/۰۷۷۶
ساختار جمعیتی	-۷۴۶/۶۷۳	۵۰	۰/۰۰۰	-۹۱/۱۹۶۰۸	-۹۱/۴۴۱۴	-۹۰/۹۵۰۸
توزیع و پراکندگی ساکنان مرزی درطول مرز	-۸۷۲/۵۷۹	۵۰	۰/۰۰۰	-۹۰/۹۲۱۵۷	-۹۱/۱۳۰۹	-۹۰/۷۱۲۳
ترکیب جمعیت در منطقهٔ مرزی	-۶۵۱/۷۲۲	۴۸	۰/۰۰۰	-۹۱/۱۴۲۸۶	-۹۱/۴۲۴۰	-۹۰/۸۶۱۷
میزان شناخت ساکنان مرزی از منطقهٔ مرزی	-۷۹۸/۴۶۶	۵۱	۰/۰۰۰	-۹۱/۰۹۶۶۱۵	-۹۱/۳۲۵۲	-۹۰/۸۶۷۱
سطح تعامل بین دو سوی مرز	-۹۲۵/۳۲۳	۵۱	۰/۰۰۰	-۹۱/۰۷۶۹۲	-۹۱/۲۷۴۵	-۹۰/۸۷۹۳
نوع تعامل بین دو سوی مرز	-۶۵۷/۹۳۳	۵۱	۰/۰۰۰	-۹۱/۰۹۶۱۵	-۹۱/۳۱۸۵	-۹۰/۸۷۳۸
پیوند مذهبی با مرکز یا فراسوی مرز	-۸۱۵/۰۰۱	۵۱	۰/۰۰۰	-۹۱/۲۳۰۷۷	-۹۱/۴۵۵۵	-۹۱/۰۰۶۰
سطح سواد ساکنان مرزی	-۱۰۰۳/۰۲۳	۵۰	۰/۰۰۰	-۹۰/۹۸۰۳۹	-۱۶۲۶/۹۱	-۹۰/۷۹۸۲
دیدگاه نخبگان مرزی نسبت به مرز و حکومت مرکزی	-۸۳۶/۸۹۸	۴۹	۰/۰۰۰	-۹۱/۱۴۰۰۰	-۴۵۹۱/۹۱	-۹۱/۰۲۰۹

ادامه جدول ۱

شاخص ها	آزمون تی در سطح معناداری ۹۵ درصد					
	مقدار تی	درجهٔ آزادی	سطح معنا داری	تفاوت میانگین	فاصلهٔ اطمینان ۹۵ درصد	
					پایین	بالا
نحوهٔ معیشت مرزنشینان	-۷۳۲/۲۰۰	۵۱	۰/۰۰۰	-۹۱/۰۱۹۲۳	-۲٦۸۸/۹۱	-۹۰/۷٦۹۷
فعالیت تعاونی‌های مرزنشین	-۷۸۰/۹۳۱	۵۰	۰/۰۰۰	-۹۱/۱۵٦۸٦	-۳۹۱۳/۹۱	-۹۰/۹۲۲٤
میزان مشارکت ساکنان مرزی در امور کشور	-۸۸۱/٦٦۲	٤۹	۰/۰۰۰	-۹۰/۸٦۰۰۰	-۰٦۷۱/۹۱	-۹۰/٦۵۲۹
نوع زندگی مرزنشینان (روستانشینی، شهر نشینی و غیره)	-۷۷٤/۱۷٤	٤۹	۰/۰۰۰	-۹۱/۲۰۰۰۰	-٤۳٦۷/۹۱	-۹۰/۹٦۳۳
پیوندهای خویشاوندی در دو سوی مرز	-۸٤۷/۳۸۸	۵۱	۰/۰۰۰	-۹۰/۹۰۳۸۵	-۹۱/۱۱۹۲	-۹۰/٦۸۸۵
مشاهیر مشترک در دو سوی مرز (مختوم‌قلی)	-۸۷۰/۰۱۹	۵۰	۰/۰۰۰	-۹۱/۰۳۹۲۲	-۹۱/۲٤۹٤	-۹۰/۸۲۹۰
میراث و تاریخ مشترک	-۷۱۳/۰۱۱	۵۱	۰/۰۰۰	-۹۱/۱۱۸۳۸	-۹۱/۳۷۱۹	-۹۰/۸۵۸۸
سطح توسعه نسبت به داخل کشور	-۷۳۰/۰۷۲	۵۰	۰/۰۰۰	-۹۱/۰۷۸٤۳	-۹۱/۳۲۹۰	-۹۰/۸۲۷۹
سطح توسعه نسبت به کشور هم‌مرز	-۸٤۰/۲۳۷	۵۰	۰/۰۰۰	-۹۱/۱۹٦۰۸	-۹۱/٤۱٤۱	-۹۰/۹۷۸۱
پیوند اقتصادی با مرکز	-۷۵۱/۸۷۸	٤۹	۰/۰۰۰	-۹۱/۰٤۰۰۰	-۹۱/۲۸۳۳	-۹۰/۷۹٦۷
پیوند اقتصادی با کشور هم‌مرز	-٦۷٤/۷٤۰	٤۹	۰/۰۰۰	-۹۱/۱٦۰۰۰	-۹۱/٤۳۱۵	-۹۰/۸۸۸۵
ثبات و بی‌ثباتی اقتصادی کشور	-۷۸۹/۹۹۵	۵۱	۰/۰۰۰	-۹۱/۳۲٦۹۲	-۹۱/۵۵۹۰	-۹۱/۰۹٤۸
ثبات و بی‌ثباتی کشور هم مرز	-٦٤۷/۷۵۱	۵۱	۰/۰۰۰	-۹۱/۲۸۸٤٦	-۹۱/۵۷۱٤	-۹۱/۰۰۵۵

جدول ۲- نتایج آزمون تی دربارهٔ عوامل مؤثر در کنترل مرزها

مأخذ: نگارنده، ۱۳۹۵

شاخص ها	آزمون تی در سطح معناداری ۹۵ درصد					
	مقدار تی	درجهٔ آزادی	سطح معناداری	تفاوت میانگین	فاصلهٔ اطمینان ۹۵ درصد	
					پایین	بالا
طول مرزها	-۸۵۰/۱۲٤	۵۱	۰/۰۰۰	-۹۱/۱۱۷٦۵	-۹۱/۳۳۲۹	-۹۰/۹۰۲٤
فاصله از مرکز	-۸۵٦/٤۸۳	۵۱	۰/۰۰۰	-۹۱/۰۵۸۸۲	-۹۱/۲۷۲٤	-۹۰/۸٤۵۳

ادامه جدول ٢

شاخص ها	آزمون تی در سطح معناداری ٩٥ درصد					
	مقدار تی	درجهٔ آزادی	سطح معناداری	تفاوت میانگین	فاصلهٔ اطمینان ٩٥ درصد	
					پایین	بالا
میزبان تعامل و پیوند با مرکز	-٧٤٨/٠١٠	٥٠	٠/٠٠٠	-٩١/٣٠٠٠٠	-٩١/٥٤٥٣	-٩٠/٠٥٤٧
وسعت منطقهٔ مرزی	-٧٤٦/٦٤٣	٥١	٠/٠٠٠	-٩١/١٩٦٠٨	-٩١/٤٤١٤	-٩٠/٩٥٠٨
وضعیت ژئومورفولوژیک منطقهٔ مرزی	-٨٠٦/٦٦٩	٤٩	٠/٠٠٠	-٩٠/٩٢٣٠٨	-٩١/١٤٩٤	-٩٠/٦٩٦٨
گسست یا نبود گسست بین منطقهٔ مرزی و مرکز	-٨٢٨/٢٣٠	٥١	٠/٠٠٠	-٩١/٠٥٨٨٢	-٩١/٢٧٩٧	-٩٠/٨٣٨٠
محصوربودن کشور هم‌مرز در خشکی	-٨٠٤/٢٦١	٥١	٠/٠٠٠	-٩١/٩٦١٥٤	-٩١/١٨٨٦	-٩٠/٧٣٤٥
تراکم جمعیت در منطقهٔ مرزی	-٩١٠/٩٧٥	٥٠	٠/٠٠٠	-٩١/٠٩٦١٥	-٩١/٢٩٦٩	-٩٠/٨٩٥٤
ساختار جمعیتی	-٦١٦/٤٦١	٥٠	٠/٠٠٠	-٩١/٢٦٥٣١	-٩١/٥٦٣٠	-٩٠/٩٦٧٦
توزیع و پراکندگی ساکنان مرزی درطول مرز	-٧٣٦/٠٧٢	٥٠	٠/٠٠٠	-٩١/٢٣٥٢٩	-٩١/٤٨٤٣	-٩٠/٩٨٦٣
ترکیب جمعیت در منطقهٔ مرزی	-٧٩٨/٧٤٠	٤٨	٠/٠٠٠	-٩١/٣٣٣٣٣	-٩١/٥٦٣٠	-٩١/١٠٣٧
میزان شناخت ساکنان مرزی از منطقهٔ مرزی	-٦٩٦/٥٠٣	٥١	٠/٠٠٠	-٩١/١٧٣٠٨	-٩١/٤٣٥٩	-٩٠/٩١٠٣
سطح تعامل بین دو سوی مرز	-٧٥٥/٣٢٢	٥١	٠/٠٠٠	-٩١/٢١١٥٤	-٩١/٤٥٤٠	-٩٠/٩٦٩١
نوع تعامل بین دو سوی مرز	-٧٠٧/٢٧٢	٥١	٠/٠٠٠	-٩١/٥٢٩٤١	-٩١/٧٨٩٣	-٩١/٢٦٩٥
پیوند مذهبی با مرکز یا فراسوی مرز	-٧٦٩/٢٥٤	٥١	٠/٠٠٠	-٩١/٣٧٢٥٥	-٩١/٦١٠٩	-٩١/١٣٤٢
سطح سواد ساکنان مرزی	-٧٤٦/٦٧٣	٥٠	٠/٠٠٠	-٩١/١٩٦٠٨	-٩١/٤٤١٤	-٩٠/٩٥٠٨
دیدگاه نخبگان مرزی نسبت به مرز و حکومت مرکزی	-٨٣٨/٩٧٩	٤٩	٠/٠٠٠	-٩١/٠٠٠٠٠	-٩١/٢١٧٩	-٩٠/٧٨٢١
نحوهٔ معیشت مرزنشینان	-٧٧٣/٧١٢	٥١	٠/٠٠٠	-٩١/١٧٦٤٧	-٩١/٤١٣٢	-٩٠/٩٣٩٨
فعالیت تعاونی‌های مرزنشین	-٧٩٣/٩٣٢	٥٠	٠/٠٠٠	-٩١/٣٠٧٦٩	-٩١/٥٣٨٦	-٩١/٠٧٦٨
میزان مشارکت ساکنان مرزی در امور کشور	-٦٤٨/٥٨٨	٤٩	٠/٠٠٠	-٩١/٤٢٣٠٨	-٩١/٧٠٦١	-٩١/١٤٠١
نوع زندگی مرزنشینان (روستانشینی، شهر نشینی و غیره)	-٦٢٣/٦٩٨	٤٩	٠/٠٠٠	-٩١/٣٠٠٠٠	-٩١/٥٩٤٢	-٩١/٠٠٥٨

ادامه جدول ۲

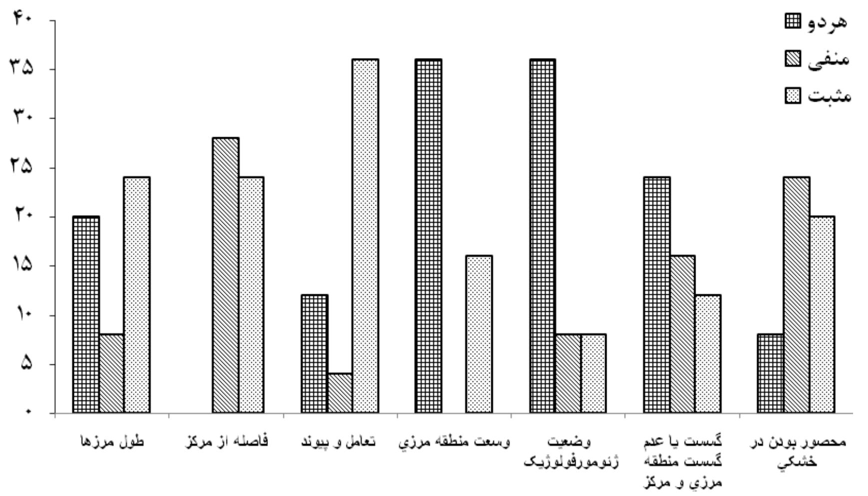
شاخص ها	آزمون تی در سطح معناداری ۹۵ درصد					
	مقدار تی	درجهٔ آزادی	سطح معناداری	تفاوت میانگین	فاصلهٔ اطمینان ۹۵ درصد پایین	فاصلهٔ اطمینان ۹۵ درصد بالا
پیوندهای خویشاوندی در دو سوی مرز	-۶۸۰/۶۱۷	۵۱	۰/۰۰۰	-۹۱/۳۴۶۱۵	-۹۱/۶۱۵۶	-۹۱/۰۷۶۷
مشاهیر مشترک در دو سوی مرز (مختوم‌قلی)	-۶۸۳/۳۴۶	۵۰	۰/۰۰۰	-۹۱/۴۴۸۹۸	-۹۱/۷۱۸۱	-۹۱/۱۷۹۹
میراث و تاریخ مشترک	-۶۴۷/۷۵۱	۵۱	۰/۰۰۰	-۹۱/۲۸۸۴۶	-۹۱/۵۷۱۴	-۹۱/۰۰۵۵
سطح توسعه نسبت به داخل کشور	-۶۳۳/۵۷۵	۵۰	۰/۰۰۰	-۹۱/۱۶۰۰۰	-۹۱/۴۴۹۱	-۹۰/۸۷۰۹
سطح توسعه نسبت به کشور هم‌مرز	-۷۱۲/۷۵۶	۵۰	۰/۰۰۰	-۹۱/۱۷۳۰۸	-۹۱/۴۳۰۰	-۹۰/۹۱۶۱
پیوند اقتصادی با مرکز	-۵۸۲/۰۴۶	۴۹	۰/۰۰۰	-۹۱/۲۱۵۶۹	-۹۱/۵۳۰۷	-۹۰/۹۰۰۹
پیوند اقتصادی با کشور هم‌مرز	-۷۸۸/۶۴۳	۴۹	۰/۰۰۰	-۹۱/۲۷۴۵۱	-۹۱/۵۰۷۰	-۹۱/۰۴۲۰
ثبات و بی‌ثباتی اقتصادی کشور	-۷۵۰/۷۴۹	۵۱	۰/۰۰۰	-۹۱/۰۱۹۲۳	-۹۱/۲۶۲۶	-۹۰/۷۷۵۸
ثبات و بی‌ثباتی کشور هم مرز	-۷۴۷/۶۰۵	۵۱	۰/۰۰۰	-۹۱/۱۷۳۰۸	-۹۱/۴۱۷۹	-۹۰/۹۲۸۲

نگاهی کلی به نتایج آزمون تی نشان می‌دهد عواملی که محقق پژوهش حاضر آن‌ها را از نظریه‌ها و مطالعات گذشته استخراج کرد، در بعدهای مختلف به تأیید صاحب‌نظران و مسئولان اجرایی در حوزهٔ مرزها رسیده است؛ بنابراین، می‌توان گفت عوامل مؤثر در کنترل مرزها توسط ساکنان مرزها شامل ۶۰ مورد است. برای اینکه بتوان از ظرفیت ساکنان مرزی برای کاهش هزینه‌های جان و مالی و کنترل و مدیریت بهتر مرزهای کشور درطول مرزهای جمهوری‌اسلامی‌ایران با ترکمنستان در محدودهٔ خراسان شمالی، استفاده کرد باید این عوامل درنظر گرفته شوند.

۴. ۳. جنبه‌های مثبت و منفی عوامل مؤثر در کنترل مرزها

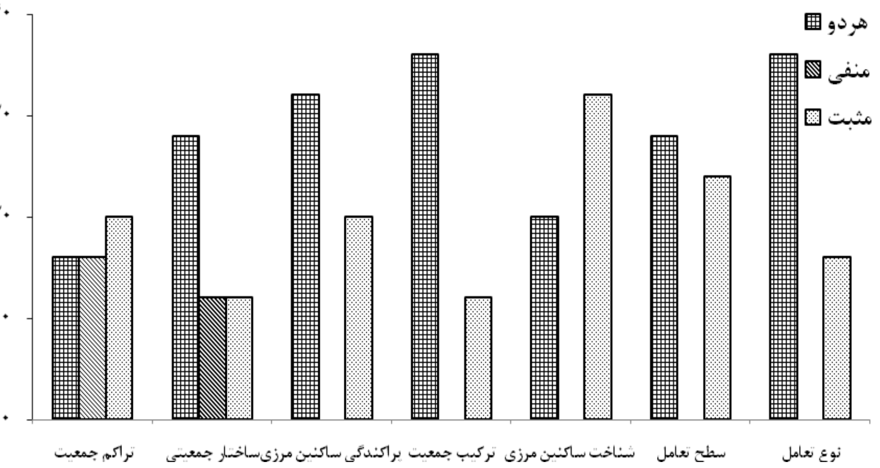
عوامل مستخرج از نظریه‌ها و دیدگاه‌های مختلف که به تأیید صاحب‌نظران رسیده‌اند، می‌توانند در بازه‌های زمانی و شرایط مختلف دارای جنبه‌های مثبت یا منفی باشند یا گاهی هر دو جنبه را داشته باشند؛ برای مثال، میزان شناخت ساکنان مرزی از فضای مرز می‌تواند مثبت و نیز منفی باشد؛ یعنی مواقعی که ساکنان مرزی درقالب نیروهای همراه برای کنترل مرزها

باشند، این جنبه مثبت است و اگر ساکنان مرزی از این ظرفیت بـرای قاچـاق و غیـره اسـتفاده کنند، این جنبه منفـی اسـت. شـکل‌هـای (٤)، (٥)، (٦)، (٧)، (٨) و (٩) برگرفتـه از نظرهـای صاحب‌نظران و مسئولان مرزی درزمینهٔ جنبه‌های مختلف عوامل مؤثر در کنترل مرزهـا هسـتند که باید در زمان اجرای راهبرد به‌کارگیری ساکنان مرزی در کنترل مرز درنظر گرفته شوند:

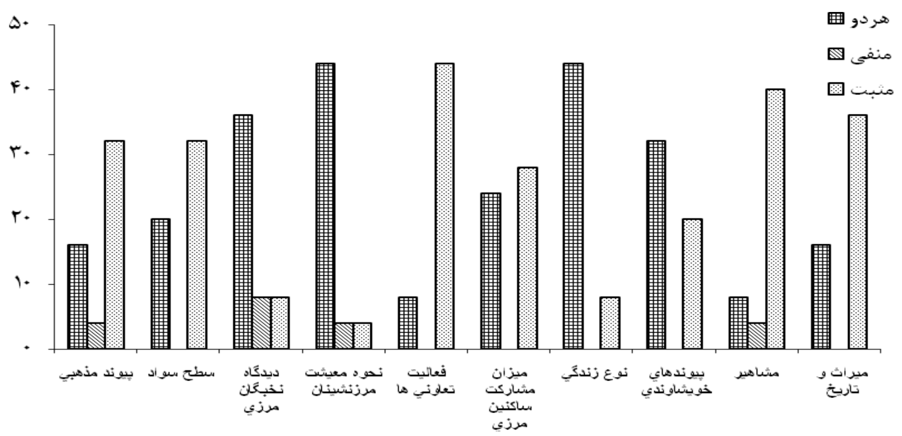
شکل ٤- بعد سرزمینی

مأخذ: نگارنده، ۱۳۹۵

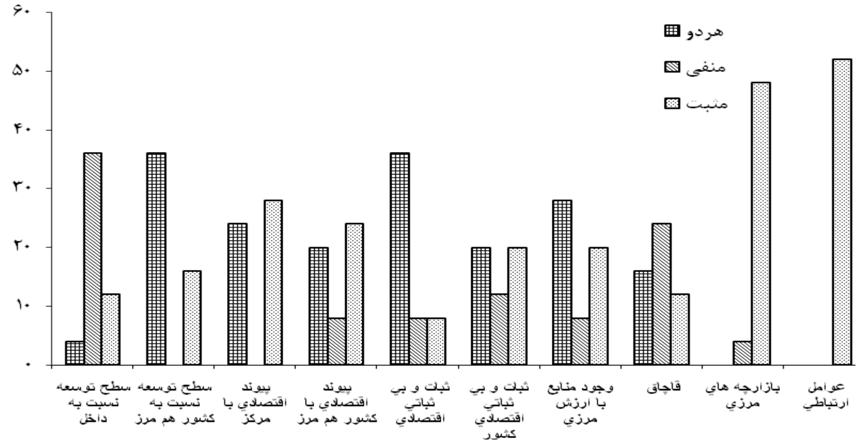
شکل ٥- بعد جمعیتی

مأخذ: نگارنده، ۱۳۹۵

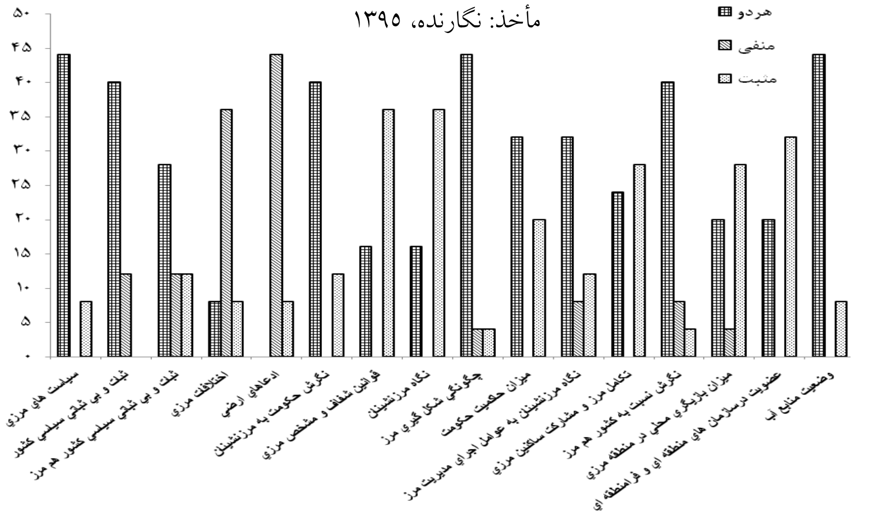
شکل ٦- بعد اجتماعی- فرهنگی

مأخذ: نگارنده، ۱۳۹۵

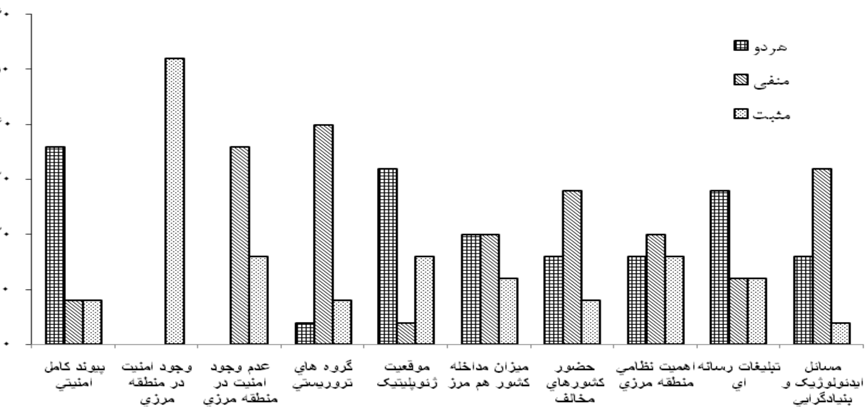
شکل ۷- بعد اقتصادی

مأخذ: نگارنده، ۱۳۹۵

شکل ۸- بعد سیاسی

مأخذ: نگارنده، ۱۳۹۵

شکل ۹- بعد دفاعی- امنیتی

مأخذ: نگارنده، ۱۳۹۵

۵. نتیجه‌گیری

تغییرات انجام‌شده در دهه‌های اخیر فرصت‌ها و چالش‌های زیادی را برای کشورها فراهم آورده‌اند و سبب شده‌اند که در قرن بیست‌ویکم کنترل مرزها کار پیچیده و چالش‌برانگیزی شود و نیازمند توجه ویژه‌ای باشد. این مسئله برای کشورهایی همچون ایران که دارای مرزهای طولانی، همسایگان متعدد و ناآرام و بی‌ثبات است، از اهمیت و برجستگی دوچندانی برخوردار است؛ به‌نحوی‌که جمهوری‌اسلامی‌ایران سالانه متحمل هزینه‌های گستردهٔ مالی و جانی برای کنترل مرزهای خود می‌شود. برای اینکه بتوان علاوه‌بر کاهش این هزینه‌های کلان مالی و جانی زمینهٔ کنترل بهتر مرزها را فراهم آورد، در پژوهش حاضر راهکار ساماندهی ساکنان مرزی جهت کنترل مرزهای کشور، با موردپژوهی مرزهای جمهوری‌اسلامی‌ایران با کشور ترکمنستان درطول استان خراسان شمالی پیشنهاد شده است. برای ارزیابی و اجرایی‌بودن یا نبودن این راهکار، در گام نخست، عوامل مؤثر در ساماندهی ساکنان مرزی جهت کنترل مرزها درطول مرزهای استان خراسان‌شمالی با کشور ترکمنستان، ازطریق بررسی نظریه‌ها و کارهای مرتبط استخراج شدند. این عوامل که شامل ٦٠ مورد هستند، در شش بعد سرزمینی، جمعیتی، اجتماعی- فرهنگی، اقتصادی، سیاسی و نظامی- امنیتی تنظیم شدند. قراردادن هریک از این عوامل در زیربخش این ابعاد نشان‌دهندهٔ ارتباط‌نداشتن آن‌ها با یکدیگر نیست یا نشان‌دهندهٔ این نیست که در زیربخش دیگری نمی‌توان آن‌ها را آورد؛ بلکه فقط برای

درک بهتر این تقسیم‌بندی انجام شده است. یافته‌های پژوهش حاضر در بخش نظری تأییدکنندهٔ این عوامل است. در بعد میدانی نیز داده‌های جمع‌آوری‌شده ازطریق پرسش‌نامه که با آزمون تی ارزیابی شده‌اند، نشان می‌دهند که صاحب‌نظران علمی و مسئولان اجرایی، همهٔ ٦۰ عامل را به‌عنوان عوامل مؤثر در سامان‌دهی ساکنان مرزی برای کنترل مرزهای جمهوری‌اسلامی‌ایران با ترکمنستان درطول مرزهای استان خراسان شمالی تأیید کرده‌اند؛ بنابراین، برای اینکه بتوان راهکار سامان‌دهی ساکنان مرزی جهت کنترل مرزهای کشور را به‌کار برد، باید این عوامل را در منطقهٔ مرزی مدنظر ارزیابی کرد. نکتهٔ دیگری که درزمینهٔ این عوامل ارزیابی شده است، چندوجهی‌بودن عوامل مؤثر در سامان‌دهی ساکنان مرزی جهت کنترل مرزهای کشور است. این عوامل دارای جنبه‌های مختلفی (مثبت، منفی و هردو) هستند که هریک از این عوامل متناسب با شرایط و فضای جغرافیایی خاص می‌توانند هریک از این وجوه را داشته باشند و به‌صورت مثبت، منفی یا در برخی بازه‌های زمانی، مثبت و در برخی بازه‌های زمانی، منفی عمل کنند. نتایج حاصل از پژوهش حاضر نشان‌دهندهٔ آن است که این عوامل در ابعاد مختلف می‌توانند دارای هریک از این وجه‌های مثبت، منفی یا هر دو باشند. درمجموع باید گفت که حرکت با هدف دستیابی به کنترل بهتر و کم‌هزینه‌تر ازسوی کشورها به‌ویژه جمهوری‌اسلامی‌ایران با توجه به شرایط ویژه‌ای که دارد، ضرورت ناشی از تحولات دهه‌های اخیر به‌دلیل جهانی‌شدن و ورود به عصر اطلاعات که زمینه را برای نقش‌آفرینی و بازیگری شهروندان در عرصه‌های مختلف فراهم آورده است و نیز درنظرگرفتن ساکنان مرزی ازسوی سیستم حاکمیتی، به یک ضرورت تبدیل شده است. راهکار سامان‌دهی ساکنان مرزی جهت کنترل مرزهای جمهوری‌اسلامی‌ایران با ترکمنستان درطول مرزهای استان خراسان‌شمالی، با درنظرگرفتن ٦۰ عامل مؤثر در آن، می‌تواند یکی از راهکارهای مؤثر برای کاهش هزینه‌های جانی و مالی گسترده و همچنین، کنترل بهتر مرزهای کشور در این بخش باشد؛ البته برای اجرایی‌کردن این راهکار باید عوامل به‌صورت کامل و متناسب با وجوه مثبت، منفی و هر دو که می‌توانند از خود بروز دهند، درنظر گرفته شوند.

تقدیر و تشکر

مقالهٔ حاضر برگرفته از طرح شمارهٔ دو تصویب‌شده در جلسهٔ ٦/٩٤ شورای دانشکدهٔ ادبیات و علوم انسانی دکتر شریعتی در دانشگاه فردوسی مشهد در تاریخ ۱۳۹٤/۰۸/۳۰ است. از حمایت‌های مالی معاونت پژوهشی دانشکدهٔ ادبیات و علوم انسانی دکتر شریعتی دانشگاه فردوسی مشهد برای انجام تحقیق حاضر نهایت تقدیر را می‌کنیم.

کتابنامه

۱. اعتمادسلطان، م. (۱۳۷۵). *امنیت و ثبات اجتماعی در برنامه‌های آمایش سرزمین. ایجاد قطب‌های جدید اقتصادی و سیاسی جابه‌جایی* جمعیت. مجموعهٔ مقالات ارائه‌شده در همایش توسعه و امنیت عمومی (جلد دوم). تهران: وزارت کشور، تهران.

۲. افشردی، م. ح.، و جان‌پرور، م. (۱۳۹۲). *الگوی مدیریت مرزهای سرزمینی (موردپژوهی: مرزهای دریایی ایران در خلیج فارس)*. تهران: انتشارات دانشگاه عالی.

۳. افشردی، م، ح.، جان‌پرور، م.، احمدی‌پور، ز.، و قصری، م. (۱۳۹۳). تبیین شاخص‌های مؤثر در مدیریت مرزها. *فصلنامهٔ ژئوپلیتیک*، ۱۰(۲)، ۳۵-۱.

٤. پاپلی یزدی، م. ح.، و رجبی سناجردی، ح. (۱۳۸۲). *نظریه‌های شهر و پیرامون*. تهران: انتشارات سمت.

۵. پورخسروانی، ا. (۱۳۸۹). *همکاری‌های ایران و پاکستان در عرصهٔ امنیت انسانی: موانع و راهکارها*. مجموعهٔ مقالات همایش بین‌المللی امنیت انسانی در غرب آسیا. بیرجند.

٦. جان‌پرور، م. (۱۳۸۷). *بررسی تحول مرز در دوران معاصر*. (پایان‌نامهٔ کارشناسی‌ارشد جغرافیای سیاسی)، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران.

۷. جان‌پرور، م. (۱۳۹۵). *جزوهٔ منتشرنشدهٔ درس فلسفهٔ جغرافیای سیاسی*. دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد.

۸. جردن، ج.، و راوانتری، ل. (۱۳۸۰). *مقدمه‌ای بر جغرافیای فرهنگی*. (س. تولایی و م. سلیمانی، مترجمان). تهران: انتشارات پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات.

۹. حافظ‌نیا، م. ر.، و جان‌پرور، م (۱۳۹۲). *مرزها و جهانی‌شدن (با نگاهی کوتاه به مرزهای ایران)*. تهران: پژوهشکدهٔ مطالعات راهبردی.

۱۰. درایسدل، ج.، و بلیک، ا. ج. (۱۳۷٤). *جغرافیای سیاسی خاورمیانه و شمال آفریقا*. (د. میرحیدر، مترجم) تهران: انتشارات دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی وزارت امور خارجه.

۱۱. دهخدا، ع. (۱۳۸۵). *لغت‌نامه دهخدا*. تهران: مؤسسۀ انتشارات و چاپ دانشگاه تهران.
۱۲. رازینی، ا. ع.، و باستانی، ع. ر. (۱۳۸۱). *گزارش تحلیلی بر نقش و عملکرد بازارچه‌های مرزی*. تهران: معاونت برنامه‌ریزی و بررسی‌های اقتصادی وزارت بازرگانی.
۱۳. رحمتی‌راد، م. ح. (۱۳۷٤). مرزبانی، *گذرنامه و اتباع بیگانه*. تهران: معاونت آموزشی ناجا.
۱٤. عندلیب، ع. (۱۳۸۰). *نظریۀ پایه و اصول آمایش مناطق مرزی جمهوری‌اسلامی‌ایران*. تهران: انتشارات دورۀ عالی جنگ.
۱۵. کاظمی‌پور، ش. (۱۳۷۵)، جمعیت *و امنیت ملی*. مجموعۀ مقالات ارائه‌شده در همایش توسعه و امنیت عمومی (جلد دوم). تهران: وزارت کشور.
۱٦. هاگت، پ. (۱۳۸۲). *جغرافیا ترکیبی نو* (جلد اول). (ش. گودرزی‌نژاد، مترجم). تهران: انتشارات سمت.

17. Heinesson, A. (2009). *Accreditation and border management*. Retrieved from http:// cfi.co/ awards/ industries/ 2017/ kgh- border- services- best-border -management - consultancy – partner – global - 2017/.
18. Mitchell, G. D. (1981). *A new dictionary of sociology*. London: Routledge.
19. Paasi, A. (1996). *Territories, boundaries and consciousness*. Chichester: John Wiley and Sons.